

FILOZOFIA PRAWA A FILOZOFIA OGÓLNA

Roman Tokarczyk

Katedra Teorii Organizacji i Kierownictwa
Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie,
Plac Marii Curie Skłodowskiej 5, 20-031 Lublin, profesor@romantokarczyk.pl

Streszczenie. Filozofia prawa od początków filozofii długo stanowiła część filozofii ogólnej. Odębność filozofii prawa od filozofii ogólnej zaczęła się utrwalac od końca XVIII w. Obecnie filozofia prawa traktowana jest już jako samodzielna dyscyplina akademicka, mająca jednak liczne powiązania zarówno z filozofią ogólną, jak i innymi akademickimi dyscyplinami filozofii. W rozważaniach nad relacjami filozofii prawa z filozofią ogólną istotne miejsce zajmują wątki filozoficznych inspiracji prawoznawstwa i prawoznawczych inspiracji filozofii. W czasach najnowszych, zgodnie z inspiracjami postmodernizmu rozwijają się różne nurty filozofii prawa, wśród nich – biojursprudencja.

Słowa kluczowe: filozofia, filozofia ogólna, filozofia prawa, prawoznawstwo, biojursprudencja

Relacje filozofii prawa z filozofią ogólną układają się na zasadzie dość trwałego paradygmatu, rozważanego od czasów nadawania tej pierwszej statusu odrębnej dyscypliny wiedzy. Odrębność owa zaczęła się zaznaczać i utrwalac od 1798 r., jako daty opublikowania przez Gustawa von Hugo, niemieckiego profesora Uniwersytetu w Getyndze, dzieła zatytułowanego *Lehrbuch des Naturrechts als einer Philosophie des positiven Rechts*. Jak wskazuje ten tytuł, początkowo była to „filozofia prawa pozytywnego”, w sensie obowiązującego prawa stanowionego. Później, w Niemczech i poza ich granicami, pojawiły się różne koncepcje pojmowania przedmiotu filozofii prawa obejmującego swym zasięgiem nawet całokształt wiedzy o prawie – prawoznawstwa¹.

Rozważanie relacji niemieckiej filozofii prawa z filozofią ogólną jest zadaniem wdzięcznym z wielu względów. Głównie jednak z uwagi na jej pionierski charakter, wybitne osiągnięcia, znaczne wpływy na filozofię prawa innych krajów i jej ścisłe relacje z filozofią ogólną. Zanim jednak przejdę do refleksji nad współczesnym stanem niemieckiej filozofii prawa chciałbym zarysować dominujący obecnie w świecie paradygmat filozofii prawa nierozłącznie powiązany z filozofią ogólną. Zarys taki może stanowić niejako tło dla

¹ Adresy encyklopedycznych definicji filozofii prawa pod hasłem Philosophy of Law podaje factbites, <http://www.factbites.com/topics/Philosophy-of-law>

bardziej wyrazistego dostrzegania specyfiki niemieckiej filozofii prawa w jej relacjach z filozofią ogólną².

Do czasu wspomnianego dzieła von Hugo przedmiot filozofii prawa był traktowany jako mniej lub bardziej wyodrębniona część filozofii ogólnej, najwyraźniej występująca pod nazwą „filozofia prawa natury”. W niektórych koncepcjach do czasów obecnych przetrwało utożsamianie przedmiotu filozofii prawa z przedmiotem filozofii prawa natury.

Tak więc związek nazwy „filozofia prawa” z jej przedmiotem zależy nie tylko od merytorycznego powiązania nazwy z przedmiotem, ale również konwencji terminologicznych, systematyzacji nauk, sposobów wyodrębnienia przedmiotów nauczania w programach akademickich i tradycji kulturowych³.

Jakkolwiek występują różnice poglądów dotyczące interpretacji sensu nazwy „filozofia prawa”, dość trafnie wskazuje ona na związki jej przedmiotu z ogólnymi rozważaniami nad prawem, wśród nich zaś głównie z filozofią ogólną. Przedmiot tak pojmowanej filozofii prawa, z jej dużym zróżnicowaniem koncepcyjnym, pretenduje do uniwersalizmu treściowego, terytorialnego, temporalnego i podmiotowego. Od czasów von Hugo, szczególnie jednak w XX w. i początkach XXI w., autonomiczny charakter filozofii prawa, niepozostającej bez związków z filozofią ogólną, jest potwierdzany praktyką badawczą, programami dydaktycznymi, strukturami akademickimi i organizacjami międzynarodowymi. Gdy maksymalistycznie interpretowany przedmiot filozofii prawa obejmuje wszystkie zagadnienia prawoznawstwa w retrospektywach i perspektywach filozofii ogólnej, węższe jego interpretacje ograniczają się tylko do niektórych, ogólnopoznawczych zagadnień prawoznawstwa ukazywanych w świetle wszystkich składników filozofii ogólnej albo tylko niektórych z nich⁴.

Należy podzielać dominujące przekonanie, że przedmiot filozofii prawa jest szczególnym refleksem filozofii ogólnej toteż ograniczanie go do jedynie wybranych zagadnień pozwala mówić co najwyżej o elementach filozofii prawa.

Jeśli zatem filozofia ogólna składa się z wiedzy o bycie (ontologii, metafizyki), wiedzy o poznawaniu (epistemologii, gnoseologii), wiedzy o wartościach (aksjologii) i wiedzy o metodach (metodologii), można tę wiedzę odpowiednio stosować w filozofii prawa. Odpowiednio też do wielości historycznie ukształtowanych systemów filozofii ogólnej można rozważać ich wpływ na określone nurty filozofii prawa. Nie istnieje przeto żaden powszechnie obowiązujący system filozofii ogólnej ani podobnie obowiązujący nurt filozofii prawa⁵.

Dla rozważania relacji filozofii prawa z filozofią ogólną istotne znaczenie posiada pojmowanie ich charakteru poznawczego, szczególnie w kontekstach

² Ogromna literatura naukowa dotycząca niemieckiego prawa i prawoznawstwa porządkowana jest w różnych ujęciach przedmiotowych i językowych, dostępnych w większości na stronach Internetu. Por. np. angielską Bibliografię German Law Archive Database <http://www.inscomp.org/gla/biblio/biblio.htm>

³ R. Tokarczyk, *Filozofia prawa*, wyd. 11, Warszawa 2009, s. 15.

⁴ Tak np. szerzej Yvonne Sherratt, *Continental Philosophy of Social Science*, Cambridge University Press 2006 monografia poświęcona niemal wyłącznie współczesnym filozofom niemieckim.

⁵ R. Tokarczyk, *Filozofia prawa ...*, s. 17 i n.

rozdzieleniu między filozofią a nauką utożsamianą zwykle z teorią. Gdy w XIX w. zaznaczała się wciąż odwieczna i zdecydowana dominacja filozofii nad nauką, wiek XX przyniósł dominację odwrotną. Wówczas zaczęto przeciwstawiać rzekomą niższość poznawczą i spekulatywizm filozofii rzekomej wyższości poznawczej i weryfikowalności nauki wyrażającej swoje treści w formie teorii. Według niektórych poglądów, filozofię uznawano za jedną z nauk szczegółowych, a naukom szczegółowym nie odbierano walorów filozofii. Obecnie wydaje się jednak, że na aprobatę zasługuje pogląd o komplementarności poznawania filozoficznego z poznawaniem naukowym, które spotykają się na płaszczyznach współtworzenia wiedzy.

Spory zarówno w filozofii, jak i nauce są czymś dość typowym. Natomiast czymś nietypowym było zakwestionowanie w krajach socjalistycznych potrzeby uprawiania filozofii prawa jako odrębnej dyscypliny wiedzy i przedmiotu nauczania akademickiego. Dotyczyło to m.in. części Niemiec wschodnich zwanych Niemiecką Republiką Demokratyczną. Potrzebę ową kwestionowali dogmatyczni koryfeusze filozofii marksistowskiej jako oficjalnej ideologii państw socjalistycznych. Usiłowali wyprzeć krytykowaną przez nich filozofię prawa za pomocą pretendującej, w ich przekonaniu, do niepodważalnej naukowości marksistowskiej teorii państwa i prawa. Po upadku państw socjalistycznych i deprecjacji niepodważalnej prawdziwości marksizmu, wprawdzie powróciły możliwości uprawiania filozofii prawa w warunkach akceptacji pluralizmu filozoficznego, ale relikty doktrynalne i instytucjonalne postmarksistowskiej teorii państwa i prawa wciąż jeszcze zaznaczają swoją obecność.

Przedmiot filozofii prawa, jak wskazuje to chociażby już sama jego nazwa, powiązany jest z jednej strony z filozofią ogólną, z drugiej zaś strony z prawem przede wszystkim w sensie prawoznawstwa. Omawianie związków filozofii prawa z filozofią ogólną zakłada przyjęcie postawy filozoficznej, przynajmniej minimalizmu filozoficznego, przy jednoczesnym odrzuceniu postawy afilozoficznej, a tym bardziej antyfilozoficznej⁶. Najściślejsze związki filozofii prawa z filozofią ogólną występują w jej działach zwanych filozofią człowieka, filozofią moralną i filozofią społeczną. Powiązania filozofii prawa z prawoznawstwem, pojmowanym jako ogół wiedzy o prawie, rozważane są w odniesieniu do trzech grup jego dyscyplin – teoretycznych, dogmatycznych i historycznych. Teoretyczne dyscypliny prawoznawstwa, zwane też jurysprudencją, koncentrują głównie swoje treści w ramach filozofii prawa i teorii prawa oraz ich relacji wzajemnych⁷.

Specyfika metod badania przedmiotu filozofii prawa polega na połączeniach metod znanych filozofii ogólnej i prawoznawstwu.

⁶ Por. np. Danny Priel, *The Boundaries of Law and the Purpose of Legal Philosophy*, „Law and Philosophy”, vol. 27, nr 6, November 2008.

⁷ R. Tokarczyk, *Filozofia prawa ...*, s. 27 i n.

Jak zauważył Gustaw Radbruch, dyscypliny prawoznawstwa raczej należą do nauk słabych pod względem samodzielności metodologicznej. Charakteryzują się nierzadko bezrefleksyjnością metodologiczną, politycznym asekurantwem, ideologicznym doktrynerstwem, juretyczną jednostronnością i filozoficzną wtórnością. Wydaje się jednak, że byłaby to zbyt surowa opinia w odniesieniu do filozofii prawa⁸.

Do najczęściej stosowanych przez filozofów prawa metod badawczych należą metody historyczno-opisowa, logiczne, dedukcyjna, indukcyjna, dialektyczna, formalno-dogmatyczna, funkcjonalna i komparatystyczna.

Na funkcje filozofii prawa składają się zespoły idei i czynności wykonywanych zgodnie z obranymi metodami jej przedmiotu. Rozważając pojęcie funkcji spełnianych przez filozofię prawa traktujemy jej przedmiot jako względnie uporządkowaną całość, złożoną z elementów przyczyniających się do realizacji przyjmowanych przez nią celów. Zgodnie z takim ujęciem, funkcja stanowi jeden z istotnych elementów całości [...] Filozofia prawa, spełniając wiele teoretycznych i praktycznych funkcji, może służyć wielu teoretycznym i praktycznym celom⁹.

W szczególności są to przede wszystkim funkcje poznawcze, prawotwórcze, interpretacyjne, ideologiczne i dydaktyczne. Historia filozofii prawa, również w okresach gdy była częścią filozofii ogólnej, wskazuje na zmienne znaczenie jej poszczególnych funkcji, zależne od uwarunkowań określonego miejsca i czasu.

Inspirujące niekiedy znaczenie niemieckiej filozofii prawa w jej relacjach z filozofią ogólną i prawoznawstwem dla światowej literatury filozoficznej i prawniczej – w czasach współczesnych przybliży czytelnikom profesor Jerzy Zajadło wraz z zespołem jego współpracowników. Z jego licznych i wartościowych publikacji z tego zakresu wyłaniają się dość wyraziste tego kontury¹⁰.

Współczesna niemiecka filozofia prawa [...] rozwija się na marginesach znanych już kierunków, nurtów, koncepcji i idei, przede wszystkim pozytywizmu prawnego wciąż zmagającego się ze zmiennym natężeniem z prawem natury. Niemieccy filozofowie prawa, podobnie jak filozofowie prawa innych krajów, chętnie sięgają po inspiracje teoriami zapożyczonymi z innych nauk społecznych [...] Odsłonięcie różnych stron współczesnej niemieckiej filozofii prawa [...] sprzyja obiektywnym jej ocenom i porzuceniu bezrefleksyjnej fascynacji tym, co obce, tylko dlatego, że właśnie obce¹¹.

We współczesnej niemieckiej debacie filozofów prawa, uwzględniających konteksty filozofii ogólnej i niektórych nauk społecznych, w zasadzie przewijają się te same kluczowe pojęcia i określenia. Należą do nich głównie: *Philosophie* (filozofia ogólna), *Rechtsphilosophie* (filozofia prawa), *Rechtstheorie* (teoria prawa), *juristische Grundlagenforschung* (ogólne prawnicze badania nad prawem), *Rechtsdogmatik* (dogmatyka prawnicza), *Wissenschaft* (nauka, wiedza), *Rechtswissenschaft* (nauki prawne, wiedza prawna), *Nachtarwissenschaften* (na-

⁸ R. Tokarczyk, *Filozofia prawa* ..., s. 57 i n.

⁹ *Ibidem*, s. 69

¹⁰ W serii *Współczesna niemiecka filozofia prawa*, pod redakcją Jerzego Zajadło, ukazał się jej drugi tom *Przyszłość dziedzictwa*, będący szczególnym kontrapunktem tomowi pierwszemu *Dziedzictwo przeszłości*.

¹¹ R. Tokarczyk, *Główni przedstawiciele niemieckiej filozofii prawa*, „Przegląd Sejmowy” 2009, nr 1.

uki sąsiadujące), *Methodenlehre* (metodologia), *Rechtsmethodenlehre* (metodologia nauk prawnych. Sens nadawany tym pojęciom i interpretacje ich relacji określają zakresy treści współczesnych niemieckich debat dotyczących powiązań filozofii prawa z filozofią ogólną i niektórymi naukami społecznymi, szczególnie zaś prawoznawstwem.

Podobnie jak w debatach filozofów innych krajów, również we współczesnej niemieckiej debacie filozofów prawa, ogólne prawnicze badania nad prawem, obejmujące filozofię prawa i teorię prawa w kontekstach innych nauk, jak zwłaszcza socjologia prawa i niektóre nauki społeczne, odróżniane są od badań nad dogmatykami prawniczymi¹². Mimo że we współczesnych badaniach nad dogmatykami prawniczymi dominuje przekonanie o ich przynależności w zasadzie do teorii prawa, w debatach niemieckich filozofów prawa wciąż jest żywy, chociaż już coraz słabszy, pogląd uzasadniający przydatność rozważań nad filozofią dogmatyki prawniczej jako nurtem filozofii prawa pozytywnego, w sensie obowiązującego prawa stanowionego. Ta wyraźna odmienność niemieckiej filozofii prawa nie koliduje jednak z jej podobieństwami do filozofii prawa innych krajów. Podobieństwo takie występuje na przykład odnośnie do trudności rozgraniczania filozofii prawa od teorii prawa, mającego przecież istotne znaczenie dla pojmowania relacji filozofii prawa z filozofią ogólną.

Pokrywanie się w znacznych częściach zakresów przedmiotu późniejszej w czasie teorii prawa z zakresami wcześniejszego przedmiotu filozofii prawa i podobna, a nawet na ogół niemal tożsama, siatka pojęć obu tych dyscyplin wiedzy musi powodować duże trudności w zakresie ich jasnego i jednoznacznego rozgraniczania. Tę wspólną dla wszystkich badaczy trudność dostrzegają i podkreślają także współcześni niemieccy filozofowie prawa, jak na przykład A. Kaufmann, E. Higendorf i inni¹³. W rezultacie powoduje to podobieństwo filozofii prawa do teorii prawa w ich relacjach z filozofią ogólną. Gdy jednak pretendująca do rangi nauki teoria prawa na ogół szybko podąża za nowoczesnymi paradygmatami naukowymi i metodami badawczymi, to filozofia prawa pozostaje nadal w zasadzie pod wpływami koncepcyjnego i metodologicznego tradycjonalizmu. Zatem, jeśli filozofia ogólna poszukuje jakichś inspiracji w naukach szczegółowych, łatwiej je znajduje w teorii prawa niż filozofii prawa.

Zgodnie z trafnymi ustaleniami Kazimierza Opałka, po II wojnie światowej w niemieckiej filozofii prawa pojawiły się nowe wątki¹⁴. Najpierw, na skutek relacji na klęskę ideologii faszystwu powiązanej z pozytywizmem prawniczym w latach 40. i 50. XX w. w filozofii tej panowało niemal niepodzielnie tzw. odrodzenie prawa natury. Podważyła je dopiero nieco krytyka filozofów ogólnych

¹² Tak np. E. Pattaro, *A. Treatise of Legal Philosophy nad General Jurisprudence*, „Ratio Juris” vol. 19, Issue 4, November 2006, s. 489–500.

¹³ Szerzej por. A. Kaufmann, W. Hassemer, U. Neumann (red.), *Einführung in Rechtsphilosophie und Rechtstheorie der Gegenwart*, Heidelberg 2004, *passim*.

¹⁴ K. Opałek, *Główne kierunki niemieckiej teorii i filozofii prawa po II wojnie światowej* [w:] tenże, *Studia z teorii i filozofii prawa*, Kraków 1997.

i przedstawiciele niektórych nauk społecznych, zwłaszcza socjologów. Krytyka owa wywołała tzw. dyskusję podstawową wskazującą m.in. na potrzebę zmiany metodologii ogólnych nauk prawnych. Chodziło o zmianę filozofii prawa akcentującej spekulatywizm poprzez preferowanie prawa natury; na analityczną teorię prawa bliższą pozytywizmowi prawnemu powiązanemu z brytyjską filozofią języka i amerykańską teorią systemów. Niemiecka dyskusja podstawowa, inspirowana myślą pozaniemiecką, miała znaczny wpływ na kierunki rozwoju niemieckiej filozofii ogólnej i niemieckiej filozofii prawa oraz ich relacje wzajemne.

Dyskusja podstawowa wykazała ponownie, że filozofia prawa zawdzięcza więcej filozofii ogólnej i niektórym naukom społecznym niż odwrotnie. W konsekwencji tej dyskusji w niemieckiej teorii prawa zaczęły się rozwijać takie wątki, jak:

retoryka prawnicza; hermeneutyka prawnicza; teoria argumentacji prawniczej; filozofia dyskursu w prawie; teoria nauki w prawie; prawo i nauki społeczne; teoria systemów; marksistowska teoria prawa; polityczna teoria prawa; czysta teoria prawa; logika prawnicza i logika deontyczna; informatyka prawnicza¹⁵.

Odpowiedzią niemieckich filozofów prawa stało się hasło „rehabilitacji filozofii praktycznej” poprzez koncepcje prawa natury podkreślające nierozłączne związki prawa ze sprawiedliwością. Tak oto pomnożyły się nurty niemieckiej ogólnej refleksji nad prawem w ich złożonych relacjach zarówno z filozofią ogólną, jak i naukami społecznymi wręcz uniemożliwiających wyraźne odróżnienie tego, co filozoficzne.

Wątek relacji filozofii prawa z filozofią ogólną przewija się w dziełach niemal wszystkich współczesnych niemieckich myślicieli prawnych. Na bliższą uwagę zasługuje jednak chyba tylko koncepcja Arthura Kaufmanna. Według niego, filozofia prawa jest wyspecjalizowaną dyscypliną filozofii ogólnej, a nie dyscypliną prawoznawstwa. Jednakże uważał on, że filozofię prawa może uprawiać zarówno filozof, jak i prawnik, oby tylko była to jedna osoba, jej pytania i problemy dotyczyły prawa, a odpowiedzi na nie i rozwiązania miały charakter filozoficzny. Za rzecz niewskazaną uznawał przy tym zarówno jednostronność filozofii prawa uprawianej przez „czystych filozofów”, jak i jej jednostronność w interpretacji „czystych prawników” uprawiających w gruncie rzeczy teorię prawa. Nasuwa się więc dość oczywisty wniosek, że najlepsze przygotowanie do uprawiania filozofii prawa mają osoby posiadające jednocześnie odpowiednie przygotowanie filozoficzne i prawnicze. Jako ostatnich klasyków niemieckiej filozofii prawa Kaufmann wskazywał Kanta, Hegla i Radbrucha. Zdaniem Kaufmanna, teorię prawa należy traktować jako część filozofii prawa obciążoną jurydyczną jednostronnością.

Trafne jest spostrzeżenie Kaufmanna, chociaż dość oczywiste, że ogólne prawnicze badania podstawowe (*juristische Grundlagenforschung*) dotyczą tego

¹⁵ E. Hilgendorf, *Die Renaissance der Rechtstheorie zwischen 1965 und 1985*, Würzburg 2005, s. 35 i n.

samego przedmiotu, ale badanego za pomocą różnych metod i wyrażanego w odmiennych formach. Do owych *juristische Grundlagenforschung* zaliczał on filozofię prawa, teorię prawa i socjologię prawa. Filozofia prawa miałaby mieć na uwadze główne treści moralne prawa ujmowane w formie normatywnej. Teoria prawa – pojęcia, logikę, metodologię prawa wyrażaną formami analitycznymi, socjologia prawa zaś fakty prawne w społeczeństwie, ukazywane w empirycznych perspektywach formalnych. Obecny stan niemieckiej *juristische Grundlagenforschung* jest wyrazem ich podążania za współczesnymi wyzwaniem i potrzebami w tym względzie.

Relacje filozofii ogólnej z filozofią prawa rozważał także Robert Alexy. Według niego, ta pierwsza stawia pytania dotyczące istoty wszelkiego bytu, powinności albo dobra i możliwości zdobywania o tym wiedzy. Natomiast ta druga – filozofia prawa – kieruje owe pytania do prawa. Czyniąc to filozofia prawa podejmuje rozumowania o istocie prawa skupione wokół trzech problemów. Po pierwsze, rodzajów jednostek składowych prawa i ich takiego szczególnego powiązania ze sobą, że tworzą właśnie prawo. Po drugie, takiego sposobu powiązania treści norm ze światem realnym, aby były one autorytatywne i skuteczne z uwzględnieniem przymusu czy też wymuszania. Po trzecie, poprawności albo legitymizacji prawa zakładającej relacje między prawem i etyką. W sumie zatem, pytania o istotę prawa są pytaniami o konieczne relacje między koncepcjami znaczenia normatywności, autorytatywnego jego tworzenia i obowiązywania, społecznej skuteczności i poprawności treści¹⁶.

Współcześni niemieccy filozofowie prawa nie pomijają związków filozofii prawa z antropologią, filozofią społeczną i filozofią polityczną. Niemiecka filozofia prawa, rozwijana w kontekstach antropologii, podkreśla kluczowe znaczenie godności wśród praw człowieka w procesach decyzyjnych¹⁷. Profesorowie Wydziału Filozofii Społecznej i Prawa Uniwersytetu w Getyndze prowadzą zespołowe badania nad istotą filozofii prawa i filozofii społecznej w ich wzajemnych relacjach¹⁸. W konkluzji swych wywodów podkreślają, że każda subdyscyplina filozofii ogólnej, wśród nich filozofia prawa, musi odnosić się do fenomenów społecznych, przez co należy do filozofii społecznej. Liczne są publika-

¹⁶ R. Alexy, *The Nature of Legal Philosophy*, „Ratio Juris” Vol. 17, nr 2, June 2004, s. 156–167; tenże: *Die Natur der Rechtsphilosophie* [w:] W. Brugger, U. Neumann, S. KIRSTE (red.), *Rechtsphilosophie im 21. Jahrhundert*, Frankfurt a. Main 2008, s. 11–25; tenże, wywiad dotyczący relacji filozofii prawa z praktyką prawną, „Legal Philosophy”, September 2007; por. również K. Matthias, *Contemporary Legal Philosophy in Germany*, „Archiv für Rechts- und Sozialphilosophie”, Vol. 93, nr 4, October 2007, s. 519–539.

¹⁷ Na wyróżnienie zasługują tutaj monografie Winifrieda Bruggera, szczególnie *Das antropologische Kreuz der Entscheidung in Politik und Recht*, 2nd ed. 2008; tegoż artykuł pod takim samym tytułem [w:] W. Brugger, U. Neumann, S. KIRSTE (eds.), *Rechtsphilosophie im 21. Jahrhundert*, Frankfurt a. Main 2008, s. 50–71.

¹⁸ Por. tekst *What are Philosophy of Law and Social Philosophy?* Opublikowany na stronach Internetu (<http://www.rechtsphilosophie.uni-goettingen.de/infoEnglisch.html>)

cje odsłaniające najściślejsze powiązania niemieckiej filozofii prawa z niemiecką filozofią polityczną wynikające z takich powiązań prawa i państwa¹⁹.

Skoro we współczesnym niemieckim prawoznawstwie, czy też ogólnych rozważaniach nad prawem, zanikają rozgraniczenia między tym, co filozoficzne, a tym, co naukowe, można by rozważać relacje filozofii prawa z filozofią ogólną jako relacje nauki szczegółowej z filozofią ogólną. Dzieje tych relacji wskazują niejako następujące po sobie chronologicznie trzy epoki: pretendowania filozofii do rangi królowej nauk (*regina scientiarum*), degradowania filozofii przez nauki szczegółowe do roli służebnicy nauk, zrównywania znaczenia poznawczego filozofii i nauk szczegółowych na gruncie najszerzej pojmowanej wiedzy²⁰. Pierwsza epoka trwała od starożytności do około XVII stulecia, zapisując się poznawaniem przebiegającym od tego, co ogólne i spekulatywne, do tego, co szczegółowe i empiryczne, a więc niejako od góry do dołu. Druga epoka, zwana modernizmem, trwała od około XVII w. do około połowy XX w., polegając przede wszystkim na empirycznych i indukcyjnych metodach poznawczych. Wreszcie epoka trzecia, która trwa obecnie, zwana postmodernizmem, aprobuje wszystkie metody poznawcze zdolne do poszerzania i pogłębiania wiedzy.

Dwie pierwsze wspomniane epoki stawiały filozofię ogólną, także filozofię prawa, w nieco kłopotliwej dla nich sytuacji.

Pierwsza, bo trudno zrozumieć, skąd owa niezależna od empirii aktywność poznawcza czerpać może swe treści, prawdy o najogólniejszych zasadach bytu i poznania. Druga, bo pod znakiem zapytania stawia aktywny udział filozofii w procesie tworzenia wiedzy; rodzi się przypuszczenie, że nauki szczegółowe same mogą integrować swe najogólniejsze wyniki w pewien całościowy obraz²¹.

Trzecia, w pewnym sensie, jest refleksem predominacji liberalizmu i demokracji nie tylko w ideologii politycznej, ale również procesach poznawczych. Charakteryzuje ją dążenie do możliwie najszybszego nadawania wiedzy praktycznej użyteczności w skalach globalnych. To, co lokalne, ustępuje tutaj miejsca temu, co powszechne, partykularyzm – uniwersalizmowi. Postępująca specjalizacja mnożąca nauki szczegółowe potrzebuje jednakże całościującej je refleksji znamiennej dla filozofii ogólnej.

Warunkiem skutecznego rozwoju wiedzy jest nastawienie krytyczne badaczy wobec wiedzy dotąd zdobytej i wobec metod myślowych, które dotąd były skuteczne. Rozwiązywanie rzeczywiście nowych problemów wymaga zawsze przezwyciężenia wcześniej ukształtowanych schematów myślowych. Wymóg krytycyzmu jest istotnym warunkiem rozwoju zarówno nauk szczegółowych, jak i nauk całościujących, filozoficznych. Postulat krytycyzmu spełniany jest jednak w obu nastawieniach w nieco odmienny sposób i w nieco odmiennej formie [...] W tradycji filozoficznej postulat krytycyzmu oznacza gotowość poddania każdej prawdy ponownej procedurze sprawdza-

¹⁹ Najnowszą monografię zarysu historii tej problematyki, od czasów Reformacji aż do czasów obecnych, opracował autor brytyjski z Uniwersytetu w Glasgow, Chris Thornhill, *German Political Philosophy. The Metaphysics of Law*, Routledge 2006.

²⁰ Por. Z. Cackowski, *Filozofia a nauki szczegółowe* [w:] *Filozofia a nauka. Zarys encyklopedyczny*, Ossolineum 1987, s. 170 i n.

²¹ *Ibidem*, s. 171.

jącej [...] W naukach szczegółowych [...] akcent spoczywa tu na stopniowalnej zasadności (rosnącej lub malejącej) krytycyzmu. Postawa ta nie jest sprzeczna z filozoficznym postulatem krytycyzmu [...] nauki szczegółowe krytykują swe podstawy od wewnątrz i w toku własnej praktyki [...] Filozofia natomiast deklaruje programowy krytycyzm wobec absolutności wszelkich zasad; przyjmuje ona w pewnym sensie z góry ich względność i przewyżczalność²².

Kontynuując te uwagi, odnoszące się również do relacji współczesnej niemieckiej filozofii prawa z filozofią ogólną, warto jeszcze przynajmniej dotknąć dwóch wątków: filozoficznych inspiracji prawoznawstwa i prawoznawczych inspiracji filozofii.

Wiadomo, że prawoznawstwo od swego zarania było inspirowane filozofią ogólną na zasadzie konieczności, ponieważ pozostawało w jej ramach. To filozofia ogólna odsłoniła prawoznawstwu, a w nim szczególnie najpierw filozofii prawa, a później i teorii prawa, płaszczyzny rozważań ontologicznych czy też metafizycznych, epistemologicznych czy też gnoseologicznych, aksjologicznych i metodologicznych. Natomiast dla filozofii ogólnej inspirujące treści wnoszą poszczególne nurty filozofii prawa, zwłaszcza prawo natury, pozytywizm prawny, realizm prawny w jego wersjach psychologicznych, socjologicznych i politologicznych.

Najściślejsze są wiązki filozofii prawa z filozofią ogólną w zakresie hermeneutyki. Podobnie jak sięgająca starożytności hermeneutyka ogólna, tak i bardziej współczesna hermeneutyka prawnicza ujmowane są jako zarówno praktyka interpretacji tekstów prawnych jak i filozofia pojmowania istoty prawa [...] Dla wielu filozofów, nie tylko filozofów prawa, atrakcyjne jest pojmowanie prawa w oświetleniu argumentacyjno-dyskursywnym, oparte na Habermasa rozróżnieniu działań celowo-racjonalnych od działań komunikacyjnych. Natomiast Chaim Perelman nawiązał do dawnych ujęć prawa, opartych na retoryce, swoje ujęcie prawa nazywając Nową Retoryką, charakteryzując w niej prawnicze techniki argumentacyjne²³.

Zarówno współczesna niemiecka filozofia prawa, jak i filozofia ogólna pozostają pod jakimiś wpływami modnej obecnie myśli postmodernistycznej.

Postmodernizm rzucił otwarte wyzwanie przebrzmiałym już koncepcjom prawa znanym modernizmowi i pozytywizmowi prawniczemu. Trafna jest postmodernistyczna teza upatrująca powodzenie pozytywizmu prawniczego w kulturach prawnych zachodu w jego ubóstwie konceptualnym, bez większych trudności dostosowywalnym do zróżnicowanych warunków kulturowych. Prawdziwe jest również postmodernistyczne obciążenie pozytywizmu prawniczego zarzutem niemal całkowitej nieporadności wobec wielkich trudności z drugiej połowy XX w., widocznych nadal u progu wieku następnego. Normy prawne kreowane przez pozytywizm prawniczy objawiły swoją bezradność wobec autokratyzmu i totalitaryzmu, konfliktów i wojen, kryzysów społecznych i kryzysów gospodarczych, patologii społecznych i przestępczości [...]²⁴.

Postmodernizm, odrzucając monolityczne modernistyczne założenia w prawoznawstwie, opowiedział się zdecydowanie za założeniami pluralistycznymi.

²² *Ibidem*, s. 173 i n.

²³ R. Tokarczyk, *Filozofia prawa wobec XXI wieku* [w:] *Filozofia wobec XXI wieku*, pod red. L. Gawora, Lublin 2004, s. 146 i n.

²⁴ *Ibidem*, s. 147 i n.

Kwestionując modernistyczną ideę świata jako jednolitej zwartej zharmonizowanej całości, regulowanej uniwersalnymi prawami, postmodernizm poddał ostrej krytyce logocentryczne i deterministyczne obrazy świata i szczególnie fenomenów normatywnych, wśród nich zaś głównie fenomenów prawnych.

Z pozornego postmodernistycznego chaosu, eklektyzmu, kolażu, pastiszu i improwizacji w kulturze, którą proponuje, wyłaniają się jednak prawidłowości. Owe prawidłowości, odnoszone do całej kultury, a kultur prawnych w szczególności, polegają na przedkładaniu wielości ponad jedność, różnorodności ponad identyczność, heterogeniczności ponad homogeniczność, komparatystyki ponad hermetyczność, spontaniczności ponad utrwalanie. Takie oświetlenie kultury pozwala z jednej strony wyraźniej dostrzegać i oceniać procesy globalizacji, z drugiej zaś strony nie odrzucać kulturowego zróżnicowania świata.

W zakresie prawoznawstwa postmodernizm inspiruje rozwój nowych dyscyplin wiedzy – komparatystyki prawniczej i współczesnych kultur prawnych, etyki prawniczej i biojuryprudencji. Spośród wielu idei filozofii postmodernistycznej dla prawoznawstwa, czy też filozofii prawa, największe chyba znaczenie posiada idea dekonstruktywizmu. Rezygnacja z przestarzałych konstrukcji, poddawanie ich dekonstrukcji, we współczesnej filozofii prawa objawia się przede wszystkim nie tylko obnażaniem schematycznego prymitywizmu pozytywizmu prawniczego, ale i dążeniem do zastępowania go doskonalszymi konstrukcjami prawnymi.

Oto zgodnie z duchem filozofii postmodernistycznej rozwijają się nowe nurty filozofii prawa. Biojuryprudencja proponuje nową siatkę pojęć prawnych i prawniczych oraz nową systematyzację gałęzi prawa oparta na naczelnej wartości życia. Powinny być one adekwatne do rewolucyjnych wręcz zmian, jakie wnosi nauka, technika i medycyna do kreowania, ochrony i poprawy jakości życia we wszelkich jego przejawach. Nurt Critical Legal Studies szokuje pozytywistyczną świadomość prawną poglądem o zupełnym niemalże braku uwarunkowania orzeczeń sądowych normami prawa. Jurysprudencja feministyczna, z pozycji płci żeńskiej, obnaża pozorną neutralność płciową filozofii prawa i samego prawa.

Nie można wszakże przemilczeć faktu, że prawnicze interpretacje filozofii prawa są ona ogół rutynowe, schematyczne i osadzone w przestarzałych paradygmatach poznawczych. Natomiast filozofów interpretacje filozofii prawa wyróżniają się często świeżością i nowatorstwem ujęcia²⁵.

Pewnymi barierami utrudniającymi recepcję i percepcję zarówno niemieckiej filozofii ogólnej, jak i niemieckiej filozofii prawa jest ich język i styl²⁶. Bariery te tworzą szczególną asymetrię między filozofią niemiecką a filozofią anglosaską. Objawia się ona każdemu filozofowi znającemu język niemiecki i język angielski łatwiejszym przekładem tekstów anglojęzycznych na język nie-

²⁵ *Ibidem*, s. 150.

²⁶ B. Smith, *German Philosophy: Language and Style*, „Topoi” 1991, nr 10, s. 155–161.

miecki niż odwrotnie. Jest tak ponieważ anglojęzyczne pisma filozoficzne są jaśniejsze i bardziej zrozumiałe, a przeto łatwiejsze do przekładania. Natomiast teksty filozofii niemieckiej, zarówno klasycznej, jak i współczesnej, charakteryzują się stylistycznymi niejasnościami i idiosynkrazją niemieckojęzyczną, uniemożliwiającą ich ścisły przekład na inne języki. Z tego powodu, na przykład, istnieje aż siedem różnych przekładów dzieła *Heideggera Sein and Zeit* na język japoński. Przekonanie o niemożliwości ścisłego przekładu pism Heideggera na inne języki, szczególnie angielski, dotyczy również takich m.in. filozofów niemieckich, jak Hartmann, Fichte, Kant, Hegel, Schelling, Feurbach, Adorno i Bloch. Nie dotyczy zaś myślicieli tradycji niemieckiej posługujących się bardziej potocznym niż wyrafinowanym językiem niemieckim, takich na przykład, jak Lukacs, Althusser, Derrida i wcześniej Leibniz, Brentano, Frege, Stumpf, Hilbert, Reinach, Schlick, Carnap, Nelson lub Cassirer.

Przyczyny owych trudności przekładu lub nawet wręcz nieprzekładalności ściśle pism niemieckojęzycznych na język angielski i inne języki są różne. Przede wszystkim język niemiecki filozofów niemieckich opiera się na jemu tylko właściwej składni, bardziej odległej od form składni języka łacińskiego niż język angielski. Filozofowie anglosascy chętniej się zrzeszali w stowarzyszeniach, w których upodobniali, ujednolicali swój język filozoficzny z zachowywaniem krytycznego dystansu do siebie. Filozofowie niemieccy nie czynili ani tego jednego, ani tego drugiego, niejako w pojedynkę fascynując się własną pomysłowością niemieckojęzyczną. Niekiedy zbliżało to charakter filozofii niemieckojęzycznej bardziej do ezoterycznego języka poezji niż jednoznacznego języka nauki, któremu powinien być bliższy język filozofów. Gdy filozofia niemiecka jest głównie filozofią pojedynczych wybitnych filozofów, filozofia anglosaska filozofią nurtów filozoficznych, a więc grup filozofów. Gdy filozofia niemiecka jest głównie produktem autorytarnego wykładu uniwersyteckiego, słuchanego przez studentów, filozofia anglosaska jest owocem swobodnej dyskusji wykładowcy ze studentami²⁷. Stąd język filozofii niemieckiej jest bardziej atomistyczny, zaś filozofii anglosaskiej bardziej kolektywistyczny.

Współczesna niemiecka filozofia prawa budzi zainteresowania poza granicami Niemiec, także w krajach kultury *common law*. W jednej z najnowszych amerykańskich monografii tej problematyki omówione zostały m.in. koncepcje Roberta Alexy'ego, Hansa Alberta, Niklasa Luhmanna i Ota Weibergera. Za główne jej nurty autor uznał racjonalizm krytyczny, teorię dyskursu, teorię retoryki, teorię systemów i instytucjonalny pozytywizm prawniczy²⁸. Trwałe są zainteresowania myślą klasyków niemieckiej historii filozofii prawa, wśród któ-

²⁷ Podejmują to już młodzi naukowcy niemieccy, przejmujący wzory filozofii anglosaskiej. Por. np. Matthias Goldmann, *Conference Report. Pointed Reasoning on Normativity: Young Researches in Legal Philosophy Meet in Würzburg*, „German Law Journal” nr 2, 1 February 2007.

²⁸ Szerzej J. E. Hergert, *Contemporary German Legal Philosophy*, University of Pennsylvania Press 1996; także J. Zajadło (red.), *Przyszłość dziedzictwa*, jako t. II tryptyku *Współczesna niemiecka filozofia prawa*, Gdańsk 2008.

rych prym należy obecnie do Immanuela Kanta²⁹. Należy również zaznaczyć, że mimo upadku państw socjalistycznych przyjmujących za swoją oficjalną ideologię filozofię Karola Marksa, nadal pozostaje ona w kręgu badań wielu uczonych niemieckich.

Światowa wspólnota filozofów, teoretyków i praktyków prawa docenia wybitnie osiągnięcia swych niemieckich kolegów z Niemieckiej Republiki Federalnej. Poznaje je jednak głównie za pośrednictwem tłumaczeń z języka niemieckiego na język angielski i komparatystyki prawniczej³⁰. Współcześnie trzy czynniki spowodowały ogromny wzrost i tak już dużego zainteresowania jurysprudencją i prawem niemieckim w skali globalnej. Po pierwsze, unikatowe miejsce Niemiec w Europie i świecie w okresie od zakończenia II wojny światowej do zjednoczenia tego kraju, w których współistniała kultura prawna liberalizmu z kulturą prawną socjalizmu. Po drugie, poważne wpływy procesów globalizacyjnych na profile niemieckiego prawoznawstwa i prawa. Po trzecie pogłębianie się wpływów przynależności Niemiec do Unii Europejskiej³¹. Zainteresowanie współczesną niemiecką jurysprudencją pobudza także atrakcyjna problematyka międzynarodowych konferencji naukowych organizowanych w Niemczech³².

PHILOSOPHY OF LAW AND GENERAL PHILOSOPHY

Summary. Philosophy of law from the beginnings of philosophy was treated as the part of the general philosophy. Separateness of philosophy of law from general philosophy arised from the end of the XVIII century. Actually philosophy of law is treated as autonomous academic discipline with many connections with general philosophy and another academic disciplines of philosophy. Inspirations of jurisprudence for philosophy and contrary – philosophy for jurisprudence – are very meaningful in discussions relations philosophy of law with general philosophy. During the newest times, according to postmodernism inspirations, are developing different currents of the philosophy of law, among them – biojurisprudence.

Key words: philosophy, general philosophy, philosophy of law, jurisprudence, biojurisprudence

²⁹ Por. np. K. Amerikas, O. Hoeffe (red.), *Kants Moral and Legal Philosophy*, Cambridge University Press 2009.

³⁰ W ramach komparatystyki prawniczej mieści się komparatystyka myśli prawnej, a w niej z kolei komparatystyka koncepcji filozofii prawa i teorii prawa. Por. R. Tokarczyk, *Komparatystyka prawnicza*, wyd. IX, Warszawa 2008, s. 54 i n.; A. Peters, H. Schwenke, *Comparative Law Beyond Post-Modernism*, „International and Comparative Law Quarterly”, 2000.

³¹ Szerzej por. About, „German Law Journal”, <http://www.germanlawjournal.com/about.glj.php>

³² Oto, na przykład Coroczna 2007 roku Międzynarodowa Konferencja, zorganizowana przez renomowany periodyk „German Law Journal”, poświęcona była wpływom teorii ewolucji na współczesne debaty prawne i polityczne. Por. szerzej Graf-Peter Calliess, Peter Zumbansen, *Law the State and Evolutionary Theory: Introduction*, „German Law Journal” nr 4, 1 April 2008.